

reči, kot da bi ta njen glas prišel v strankine lase tudi sicer, četudi Magda ne bi nič rekla, in ga je zato slišati, kot da je bil že zdavnaj prav za hipec samo po sebi pripravljen in zato ni bilo potrebno nič od zunaj, nobeno dražilo, da bi stekel.«

Je ta glas glas sveta, ki je pozabljen, glas družbe, ki je zasuta pod smetiščem današnjih institucij in privatnosti, glas človeškega, ki se glasi v napovedi nove posvečenosti?

Bojan
Štih

Trije spomini

(list iz dnevnika, konec aprila 1976).

NOČ POD GRADOM. Spustil se je zastor za letošnjo diplomsko predstavo gledališke akademije. John Osborne, Ozri se v gnevu. Štirje mladi igralci stopajo v odrsko življenje, v gledališče, v gledališko prihodnost, ki pa je prav tako nejasna, kot je nejasna sedanjost. V finančnem, v kulturnem in v umetniškem pogledu. Stopajo v gledališče v Cankarjevem letu, ki smo ga začeli opredeljevati in polniti s silovitimi polemikami, spori in nasprotovanji o pisateljevem delu in o pomenu tega umetniškega deia. Sprehajam se po mrtvih ulicah pod Gradom in se vprašujem o smislu takega našega početja, ko pa vsi prav dobro vemo, da razen šolarčkov tako rekoč nihče več ne bere Cankarjevih besed. Kaj naj zatorej počne človek v množici razburjenih in pravovernih dedičev Cankarjevega umetniškega in kulturnopolitičnega izročila, dedičev, ki s svojimi ostrimi besedami, neprijetnimi šumi, ušesa parajočimi zvoki, divjim ropotom in jeznimi vzkliki pravzaprav zakrivajo navadnemu in preprostemu človeku našega časa bistvo Cankarjevega pomena za slovensko literarno, gledališko in politično kulturo. Prazne ulice, v krčmah pod Gradom od gostišča Pri Amerikancu do gostišča pod Gradom pa obrazi, iz katerih govori alkohol in z njim vred pijanost in grobost. Tuja govorica. Socialno dno našega lepega in optimističnega življenja in snov za Mrzela, Seliškarja, Kosovela, Čufarja, Leskovca. Nekdanja snov Ivana Cankarja. Če smo seveda pravični in ne merimo našega življenja po asfaltu letoviških krajev in po opremi naših podeželskih hišic. Gledam to ceneno veselico v Blatnem dolu, v ušesih pa so odmevi večmesečnih preprirov in dvobojev o Ivanu Cankarju, ki zaradi svoje raskave in grobe »antiglasbe« prav ničesar ne prispevajo k opredeljevanju pravega in resničnega pomena Cankarjevega umetniškega in kulturnopolitičnega opusa za našo sodobno nacionalno in družbeno bit. Daleč je trezen človek od tega, da bi nasprotoval vseobči sodobni želji javno in glasno izpovedati svoj odnos do Ivana Cankarja in hkrati s tem izpričati tudi vso količino potrebne in zaželene kulturnopolitične lojalnosti do znamenitouporabnih gesel iz Cankarjevih spisov. Vendar pa se zdi preprostemu in mislečemu človeku važno tudi tole: če pretehtamo dejstvo, kolikšno delo je ustvaril Ivan Cankar v dvainštiridesetih letih svojega življenja ali v dva- in dvajsetih letih svoje delovne dobe, a znano je tudi, da je naš pisatelj rad

posedel v kavarni in na gostilniškem vrtu, da je rad izgubljal dragocene delovne ure v veseli družbi, ki je debatirala o »naši sedanosti«, se reče iz Cankarjeve perspektive o »naši prihodnosti«, potem se razmišljajočemu človeku zazdi, da je naš stoletnik izročil svojim potomcem v premislek tudi svojo orjaško voljo do dela, ustvarjanja, boja in vztrajanja. In zakaj se ne bi tedaj človek ozrl v gnev na vse naše malopomembne prestižne boje o Ivanu Cankarju in odprl to noč Knjigo za lahkomišelnje ljudi?

PRVI SPOMIN. Korunovo celjsko uprizoritev Cankarjevega Pohujšanja je naša gledališka kritika sprejela s splošnim odobravanjem. Tudi publika. Morebiti je ta uprizoritev tista predstava, ki bi zaradi svojih umetniških kvalitiet, gledališkega pomena in duhovnega poslanstva in — horrible dictu — zaradi zvestobe Cankarjevi ideji v tej komediji morala biti dejanje osrednjega spominskega dneva posvečenega pesniku z Vrhnike? Zdaj pa se spomin dotakne nekega marčnega dneva leta 1973 v Celju. Takrat smo Janez Žmavc, Franci Križaj in pisec teh vrstic razmišljali, kako naj »počastimo« čez tri leta Cankarjevo stoletnico. Vedeli smo že takrat, da se je treba kmalu odločiti, zakaj čas teče hitro. Komaj se bomo zavedli, že bo tu stoletnica in z njo vred mrzlica slavnostnih zamudnikov. In takrat se je porodila misel vnovič ponuditi režijo Pohujšanja Miletu Korunu, ki je že leta 1965 ustvaril najbolj prekleto in na Sterijinem pozorju leta 1966 najbolj zmagovito predstavo Cankarjeve farse o Slovencih. In pismo z vabilom in predlogom je odromalo v Ljubljano, kopija pa v arhiv celjskega gledališča. Predlog režiserju je tudi določal datum premiere, ki bodi dne 9. maja 1976. Bili smo radovedni, kakšen odgovor bomo prejeli. Janez Žmavc, ta večno smehljajoči se optimist Celjskega gledališča, je verjel v pritrdilen odgovor, medtem ko je Franci Križaj, režiser seveda po poklicu, meditiral o muhastih značajih gledaliških režiserjev. In ko smo čez nekaj dni dobili od Koruna sporočilo, da ga naš predlog zanima in vznemirja, smo vedeli, da smo že začeli s pripravami za novo uprizoritev Pohujšanja. Kakšnega? To pa je bila skrivnost režiserja, ki se je odkrila šele letos. Toda pobuda je bila dana. Celjska igralska družina pa je v delu in v iskanjih ob Umoru v katedrali, Yvonnei, princesi burgundski, Norcih in drugih uprizoritvah zorela za prihodnje podvige, ki jih je v letošnji sezoni z Zojkinim domom, Tumorjem in končno seveda s Pohujšanjem tudi uresničila. Marčna pobuda iz leta 1973 je temeljila na navidez preprostem vprašanju: kakšna bodi odrska govorica novega Pohujšanja in v čem se bo razlikovala od revolucionarne Korunove predstave leta 1965? Za tem preprostim vprašanjem pa se skriva vsa pesimistična in optimistična resnica modernega slovenskega gledališča. Zdaj vemo: če odrska postavitev kakega dela ni le mehanična in spominska obnovitev avtorjevega besedila, marveč je dejanje ustvarjalne volje in delo rok ustvarjalcev — režiserja, igralcev, dramaturga, scenografa, kostumografa, oblikovalca luči — potem je odrska govorica prav tako vedno *nova*, kot je vedno in venomer *nova* govorica duhovnega in idejnega značaja Cankarjevega Pohujšanja. Zaradi tega spoznanja in predvsem zaradi Korunovega dejanja se spominjamo pobude iz leta 1973 z občutkom zadovoljstva.

JUTRO V MANTOVI. Sedim za gostilniško mizo. Nasproti mene ni več ljubljene bitja, ki je izginilo v megli. Stol je prazen, dialoga ni več, čeprav čas samote nikoli ne bo izbrisal iz spomina in vednosti pogovorov

o gledališču za to mizo. Pogovorov o prihodnosti. Zdaj pijem kavo sam. Skodelico kave in mislim na celodnevno enajsto šolo pod mostom, na klanec siromakov, na dolino Šentflorjansko, na Svetega Janeza v Biljkah, na belo cesarsko cesto, na nekdanji hrup tovornikov v Mantovi. Pravijo, da je hrepenje neumnost in da človek, ki v naših časih še hrepeni, dokazuje svojo biološko, moralnopsihološko in intelektualno neprimernost za naš čas. Kaj pa če kdo noče biti playboy, ne mara biti površni uživalec materialnih življenjskih dobrin, noče podrediti čustvene narave svojega bivanja taktu tingeltangla in noče svoje telesne biti pokoriti ukazom zabavnih in prebavnih organov našega organizma? Ko zdaj tu v Cankarjevi Mantovi premišljujem o pisateljevem hrepenjenju, se izoblikuje tale misel: noben narod tega sveta ni in ni bil ustvarjen po duhovni in idejni meri, kakršno od njega zahteva resničen umetnik. Angleži niso bili ustvarjeni po Shakespearovi meri, zato pa so jim stradforške komedije, tragedije in kronike, ki so jih glumači igrali v Globu, razodele, kako majhna in nebogljenja je njihova albionska narava; tudi Italijani niso bili ustvarjeni po Dantejevi meri, zato so morali odplačevati svojo majhnost v pekiu in v vicah Divine commedie; tudi Francozi so bili globoko pod mero Molièrovih zahtev, zato so se morali sprijazniti s koncem v Tartuffu ali v Don Juanu; tudi Nemci niso bili ustvarjeni po Heinejevi meri, zato jih je udarila pesnikova ironija in v »Nemčiji, zimski pravljici« so lahko videli svojo resnico. A kdo bi našteval primere Špancem, Rusom itd? Tudi naš sodobni svet ni ustvarjen po meri Samuela Becketta, zato si lahko ogledujemo svoj tragični konec v kantah za smeti! Pa Cankar in Slovenci? Ko ga bomo spet začeli brati, bomo morebiti spoznali, ali smo že ustvarjeni po njegovi meri ali pa še ne? Kdo bi vedel? Jutro v Mantovi se je prevesilo v dopoldanske ure, a misel je še vedno tam, kjer je začela preiskovati usodo pisatelja v njegovem času. Pride minuta, ko je treba oditi na pot. Položim rdeč nagelj na prazno stran mize. Lepega obraza ni več. Jaz pa se bojim, da ga ne bi umazala tevtonova glumaška roka, da ga ne bi zakril Grkov tobakov dim, da ga ne bi oskrnil cenen dovtip moža na bergljah. S tem strahom se odpravim na pot proti Bistri. Peš, po Cankarjevi Rue des nations . . .

Ali res slišim Waldsteinovo sonato Ludwiga van Beethovna?

DRUGI SPOMIN. Zdaj, ko vsi od februarjskih dni dalje — kakor da ne bi vedeli že leta nazaj, kdaj bo Cankarjeva stoletnica — hitimo in hiteč improviziramo nastope, slavje, prireditve od recitalov do oratorijev, ki z njimi želimo »počastiti« pisateljev deiež v sodobni slovenski umetniški kulturi, se spomin ustavi ob celjskem gledališkem dnevniku z dne 4. aprila 1973. »Dne 10. maja 1976 bo minilo 100 let od rojstva Ivana Cankarja. Čeprav je do te obletnice še razmeroma daleč, pa se zdi, da bi bilo koristno že v letošnjem letu, morebiti na jesen, pristopiti k pripravam za proslavo te obletnice . . . odbor, ki bi začel z delom že v letošnjem letu, naj bi zajel v svojih pripravah naslednje točke: priprava za ljudsko množično izdajo izbranih del Ivana Cankarja; organizacija Cankarjevega gledališkega leta; priprave za ustanovitev muzeja slovenske moderne v Cukrarni; priprava za ustanovitev Cankarjeve spominske sobe (hiše-muzeja na Vrhniku); priprave za postavitev spomenika Ivanu Cankarju (šola—knjižnica—kulturna ustanova itd.) v Ljubljani; priprave za kulturno akcijo v letu 1976 z geslom SLOVENSKI BRALEC IN SLOVENSKA KNJIGA; znanstveni simpozij:

Ivan Cankar in njegova kulturno—politična usmerjenost (delovni naslov); razstava Cankarjevih rokopisov in knjižnih izdaj (domačih in tujih). Ker se je z Ivanom Cankarjem, z njegovimi idejami in delom in miselnostjo začel in konstituiral docela nov model umetniške in ljudske kulture na Slovenskem, bi bilo prav, če bi proslavi stoletnice pisateljevega rojstva dali širok družbeni in vsenarodni delovni, programski in idejnokulturni značaj... « Veliko tega in tudi mnogo drugega, kar ni zapisano v tem pismu izpred treh let, bo proslava Cankarjeve stoletnice poznala v svojem programu. Vprašanje pa, ki o njem kaže zdaj razmišljati, je časovne narave. Zakaj moramo zdaj vsi hiteti in se bojevati z minutami in urami, ko pa nam je bilo vsem skupaj — ne samo literarnim zgodovinarjem — jasno, kdaj bo stoletnica Cankarjevega rojstva? Čemu nervozne improvizacije, ko pa bi s pravočasnim, sistematičnim in v duhovni zbranosti zasnovanim delom povedali sebi in svojemu času, da ne »delujemo«, pač pa da *delamo*, če se opremo na znamenito Cankarjevo distinkcijo o delu in delovanju! Vsak, ki dobro in pametno misli, seveda želi, naj bi tudi to naše v naglici spočeto delo, uspelo vsaj toliko, da ne bi slavja nosila na sebi pečata zunanje in formalne kulturnopolitične dolžnosti do Cankarjeve stoletnice. Kajti Cankarjeve ideje ni moč ponujati na sejmu enodnevnih ničevosti. Cankarjeve ideje o kulturi, politiki, umetnosti in morali niso zgodovinske deklaracije, marveč so nasvet tudi za naš dan in za naše življenje. Ali bo Cankarjeva stoletnica prebudila v nas željo, da bi te ideje znova premislili in pretehtali, se najbrž glasi glavno vprašanje te stoletnice. Zato pa moramo čimprej dobiti množično izdajo Cankarjevih izbranih del. To govori spomin na celjske gledališke zapiske z dne 4. aprila 1973.

POLDNE V BISTRU. V deževnem aprilskem dnevu se sprehajam po grajskem parku. Kako že pravi župnik v satiričnem spisu »Od Vrhniko do Borovnice?« »Odkrij se, kandidat! Pred sto leti je bil tukaj kloster!« Zdaj pa je tu muzej in spomin na stare dni, nekdanje dni. Kačurski sprehod z grenkim občutkom prevare, ki je zadela Cankarjevega idealista. Z menoj je misel na minula življenja in na minule čase, o katerih nam tako natanko pripoveduje tenkočutni pesniški spomin človeštva, ki je seveda literatura. Hladno pomladansko vreme, ki sivi nebo, barva vode z umazano svinčeno zeleno barvo in gozdove nad Barjem s temno modrimi toni. Spet iščem v oblakih nad mestom ljubljene obraz, ki mi ga je ukradla sebičnost. Izba v revno opremljeni vaški gostilni je nezakurjena. Od nekod je slišati harmoniko in pesem. Tudi to je revno, tako revno, ko da bi se po barjanski ravnici potepal izgubljeni, premraženi in od vseh osovraženi Kurent. Zakaj sem pravzaprav prišel sem? Da bi iskal izgubljene doživljaje in da bi v tujim očem skritih miselnih podobah obnavljal nekdanjo, hipno in zdaj izgubljeno srečo? Kje je gugalnica in kje je uta? Pa je čas te podeželske idile minil in je prišel čas, ki je poznal macbethovske zločine belogardistične črne roke. In v zraku slišim šepet otroških obrazov barjanskih partizanskih kurirjev. Kako daleč je že vojna. Tam nekam v zgodovino se je skrila. Ali pa se je z njo vred skrilo tudi naše upanje, da bo nekoč lepše na svetu? Ne tako lepo, kot smo mislili v vojnih dneh, ali vendarle lepo in znosno, čeprav bo tudi na koncu te lepote človeka čakala smrt! Kakšen pa je svet, ki ga danes živimo? Ali je to res planet mrtvih prividov prihodnosti? Spričo tegob, težav in nadlog, ki prihajajo zaradi človekove milijardne množine na površje pla-

neta, stopajo v ozadje vsi drugi problemi, ki o njih tako radi razpravljajo humanisti, profesorji in preroki? Ali se bomo res zadušili v prenaseljenosti, kot pravijo futurologi? Prividi in prividi, ki z njimi pretiravamo in ki jih obenem tudi podcenjujemo. Ali bo ta mir v Bistri res izginil? In obraz na gugalnici in Kačurjevo hrepenenje? Od nekod slišim predrzni smeh tevtonskega glumača in vidim roke brkatega Grka, ki razbijajo podobo idilničnega fin de siècla v Bistri in na hrbtu čutim udarce moža z bergljami. Ko zapuščam Bistro, me nenadoma prevzame svetla misel: nekoč, nekoč se bom vrnil semkaj in ljubljeni obraz bo z menoj! Morebiti pa bo tu samo ljubljeni obraz s spominom name? Ej, kako duhovita je Cankarjeva misel o hrepenenju . . .

TRETJI SPOMIN. Poleti 1974 smo začeli prebirati scenarije, ki so prišli na javni natečaj Viba filma. Med njimi je bil tudi Zupanov in Pretnarjev scenarij *Idealist* (Martin Kačur). Takoj ko smo ga prebrali, so zajeli razgovori o možnostih uresničitve te Pretnarjeve zamisli, ki je, mimogrede rečeno, v scenaristični obliki že nekaj let ležala v predalih. Pa ne avtorjevih, da ne bo nesporazuma. Zdaj, ko vsi vedo, da je Pretnar ustvaril kratko in malo dober film, se spominjamo ugovorov proti realizaciji *Idealista*. Zaradi dobrega okusa se odločimo za misel, da so bili vsi ti ugovori proti filmu—dobronamerni. Naštejmo nekaj naših tradicionalnih pomislov, ki se vedno pojavljajo, kadar je pred nami načrt, ki presega našo branjevsko skromnost in varčnost: kakšna bo cena filma in kje dobiti zanj denarna sredstva? — kdo bo vse plačal in če bodo stroški narasli, ali bo zato naš sveti OD prizadet? — ali bo Igor Pretnar res uresničil svojo zamisel, ko pa vemo, da je že večkrat odstopil od realizacije svojih projektov, kot to dokazuje Aleluja, ali bo režiser znal narediti film, ki ne bo »predolg«, »predolgočasen« in »prepočasen«, zakaj »naši« ljudje si želijo hitrih in dinamičnih zgodb? ali bodo »naši« ljudje, ki si po *triurnem* delavniku žele komedije in razvedrila, res sprejeli Cankarjevo zgodbo o nesrečnem in tragičnem Kačurju? ali sploh imamo igralca za Martina Kačurja? in igralce in igralke za Tončko, za Minko, za Matildo, za župnike, učitelje, župane, zdravnike itd?. Pa kdo bi našteval vse te naše jeremiade, ki spremljajo vsako avtorsko zamisel, ki se noče priviti k tlom in v ponižnosti finančne in duhovne »narave« ugajati vsem in zatorej nobenemu. Spomin pa pripoveduje, s kolikšno potrpežljivostjo je bilo treba premagati množico ovir in težav, ki so se pojavile skoroda vsak dan in zdaj tukaj in zdaj tam. Potem pa spomin pripoveduje o Zupanovi in Pretnarjevi jesenski pridnosti tistega leta, kako sta se znova lotila scenarija, kako sta ga likala in pilila, in še pripoveduje spomin o blejskih analitičnih in kritičnih razgovorih, v katerih je bil pregledan vsak prizor, vsak stavek in vsaka misel. In ko so bili razvozlani stilni, izvedbeni in drugi umetniški problemi, je projekt odromal na dolgo pot družbene, samoupravne in finančne »verifikacije«. Vse do pozne ianske pomladi je visel vprašaj nad Pretnarjevo zamislijo. Konec aprila, tako pripoveduje spomin, pa se je začel razreševati v dokončni podobi tudi problem zasedbe. Tako vsaj sporoča pismo z dne 3. maja 1975. » . . . kot sva se domenila pred prazniki, sem še enkrat prebral nemalno knjigo in tudi roman. Potem pa sem razmislil o tvojem predlogu za razdelitev vlog. Moram reči, da jo je moč sprejeti brez pomislekov. Zapolje. V redu . . . Dol. Tudi tu je zasedba v redu . . . Laze. Tudi tu je; zasedba povsem v redu. Tako kot

sklep: mislim, da so igralci in igralkе izbrani s posuhom, da so njihovi obrazi plastični, reliefni in tudi markantni za tisti čas, za Kačurjevo zgodbo v vseh treh vaseh ali krajih. Mislim, da bodo storili vse, kar boš želel in zahteval od njih . . . Torej Kačur: Radko Polič . . . Tončka: Milena Zupančič . . . Minka: Marjeta Gregorač . . . Matilda: Benkova . . . zdi se mi, da je takšna zasedba Kačurja, Tončke, Minke in Matilde najboljše, kar moremo dati ta hip. Še nekaj me spodbuja k sprejetju te zasedbe. Tako Rac, kot Milena Zupančič in Marjeta Gregorač in Mica Benkova so lepi ljudje. Ne mislim lepi v konvenciji, marveč imajo zanimive obraze in niso folklorno slovenski . . . Potem je tu še njihova zrela mladost. Trdno sem prepričan, da si na pravi poti s to zasedbo. In ker si dober voditelj igralcev tako v gledališču kakor tudi v filmu, strog in preudaren, z okusom in pogumom opremljen, vem, da ne bo prevelikih težav. In še nekaj mislim, da ti ti štirje in tudi vsi ostali igralci in igralkе zaupajo in te imajo radi. Tudi Dušana Mlakarja . . .» To pismo, ki pripoveduje o nezmotljivih režiserjevih odločitvah, je dokaz, kako preudarna je bila pot od scenarija k realizaciji. Sicer pa tudi film potrjuje, da smo dobili z Idealistom filmsko delo, ki ga moramo in smemo prišteti med vrhove slovenskega filma. A zdaj, ko vsi to že vemo, ali so nam rekli, da moramo vedeti, spomin na pomisleke, ki so spremljali rojstvo novega slovenskega filma, počasi blede. Budi pa se misel na satiro, ki bi bila zvesta Cankarjevemu izročilu . . .

SPET NOČ POD GRADOM. Ali pa noč po izdaji. Stojim ob hiši, ki sega v nebo. Tam zgoraj je razsvetljeno okno. Postava se giblje za zastorom in ne misli na mraz na cesti, na dež in na veter. Zgodovine seveda. Trije spomini so za menoj in četrti je tam zgoraj za svetlim oknom mladosti. In kaj je s Slovensko legendo, ki jo je Ivan Cankar napisal v pozni pomladi leta 1918, nekaj tednov preden se je na fotografiji iz Kamniške Bistrice pojavil tisti veseli Cankarjev smehljaj. Takrat, v tisti znameniti Slovenski legendi, je Bog odšel dalje, ko mu je nesrečnik povedal, da je Slovenec, zakaj Kristus je v svoji nezmotljivosti vedel, da v tem primeru ni pomoči. Zdaj pa bi se morali vsi vprašati, tisti, ki skrbе za politiko, pa tisti, ki se ukvarjajo z gospodarstvom, in pa tudi tisti, ki skrbе za duhovno kulturo sodobne populacije, kaj mislijo o tej hudobni Cankarjevi Slovenski legendi. Ali še velja ali pa ne več? Kaj bi danes rekel Bog, če bi srečal sodobnega Slovenca v matični, zamejski ali pa zdovski Sloveniji? Ali je omenjena legenda res slovenska, kakor pravi Cankar, ali pa je švabska, kakor govore nespametni ljudje? Ali ni stoletnica primeren čas za iskanje odgovora na to vprašanje?

Luč v izbi tam zgoraj je ugasnila. Kdo jo je ugasnil? Tevtonski glumač z belo roko? Zviti Grk, ki laže? Ali pa jezni mož z bergljami? Ne vem. Slišim pa nočne, pravzaprav jutranje piske lokomotiv. Hrup tovornjakov. Megla je tostran in onstran grajskega hriba. Tam zgoraj je grad, ki umira in razpada. Nebo brez zvezd. Pometachi s Kosova in prvi jutranji delavci. Stojim na križišču, v rokah imam nagelj, ki ga nimam komu podariti. V tej jutranji uri. Tam zgoraj pod nebom hrup letalskih motorjev. Spodaj pa mokra cesta, misel na izgubljeni ljubljeni obraz, leno vozeča marica in . . . Slovenska legenda. A. D. 1976.